

Хазна бюджетінің тиксі үгредіг учреждениезі
Хакас республиказының олған сады «Жарки» Асхыстатағы школа –
интернадының пөлии
(Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
Республики Хакасия «Аскизская школа-интернат»
структурное подразделение дошкольное отделение «Детский сад «Жарки»)

**5-6 ЧАСТЫҒ ПАЛАЛАРНЫ ХАКАС ТІЛІНЕ ҮГРЕДЕР
ПАРЦИАЛЬНОЙ ҮГРЕДИГ ПРОГРАММА**

Тимнееннер:

Ахпашева А.Н., Майнагашева И.Г,
Чебодаева Л.Н. олған садының
воспитательлері

Ағбан
2024

КӨСТЕГ ЧАРДЫҒЫ

ЧАРЫДЫҒЛЫҒ ЧООХ

Тимнелген парциальной программа хакас тілінің программазы пастыра пазылған. Сағам, чуртас кирексінізі хоостыра, хакас тіліне олған садында улуғ хайығ салылча. Олған садында палаларны іче- паба тіліне үгредер **өөн пөгіннер**:

- Олғаннарны хакас тілінең хынып чоохтанарға үгредерге;
- Чылдаң чылға тілдерін, наа сөстер хозып, пайыдарға, тилідерге;
- Олаңай сурығларға нандыарға;
- Сурығлар пир поларға;
- Улуғ нимес хакас тіліннең хоос чоохтар, истіп, оңарарға;
- Ситуацияларда чоох алызарға;
- Воспитательнің паза арғыстарының алай іче-пабаның сурыныстарын толдыарға.

Пөгіннерні пөгерге олғаннарның чуртазынаң алылған ситуациялар темаларча пирілче. Олар тілні пайыдарға, хакас тілінең өтіг чоохтазарға польызарлар. Ол ситуацияларда олған өткін аралазарға көнікче. Иди ол кізідең чоох алызарға үгреннер. Аннаңар полған на ситуацияда коммуникативнай пөгіннер турғызылча.

Тимнелген программа Асхыс аалдағы чуртас хоостыра төстелче, хайдағ ойыннар ойнирға хынчалар, хайдағ ситуацияларда олған чуртазы иртче, анзынан пасхалалча хазна синінде алылған программанан. Авторлар постары көргенни, ойыннар киргеннер,

Пістің үгредіг организациязында хакас тілін үгренерге олғаннар группаның чарымызы аылча. Мында олғаннар хакас тіліне прайзы үгреділче: занятиеде, ойыннар хоостыра, хоос сөс пастыра, ан.пасха. Олғаннар ынағлар, прай нимес хынып хайығ салчалар. Улуғ пөгін турғызылча: олғаннарнаң паза улуғларнаң занятиеде ле нимес, че олаңай тоғасса даа хакас тілінең чоох алызарға. Аның үчүн школада тоғынчатхан үгретчілердең, тоғысчылардаң паза іче-пабалардаң чоохтазып алар үчүн, аймах мероприятиелерде 5-6 частығ палалардаң хада аралазарға кирек полча. Иди хакас тілін үгредерге, хынарға польысча прай организацияның чуртазы.

Хакас тіліне үгредері неделяда пірер занятие ле пирілчетсе, олған садындағы воспитательлер, тоғысчылар, олғаннарнаң пасха даа занятияларда, содержаниезі килісчетсе, күн режимі хоостыра иртчеткен туста даа хакас тілінен чоохтазарға көніктірчелер.

ӨӨН КӨСТІГЛЕР ПАЗА ПӨГІННЕР

Программа хоостыра олған садында хакас тіліне үгредерге үс частығдан пастиры көрілче, че піс пу программаны 5-6 частығларға ла тимнеп салғабыс.

Хакас тіліне үгретчетсе, олғанның хылиин санға алып, аның хазиин пиктеп ала, чонның кибірлеріне төстеніп, үгредері киректелче, хакас тіліне хынарға, улуғлирға полған на паланың паза іче-пабаның чүреене кир саларға кирек тіп күстенчебіс. Чонның кибірлерінең таныстырып, оларны улуғлирға үгредеріне көстег иділче.

Ідөк олғанны постың чиріне хынарға, ибіркідегі өзімнерні хайраллирға, олған садына чөрчеткен арғыстарына чахсы хайарға, улуғларны улуғлирға көніктіреріне улуғ хайығ салылча.

Пу пөгіннерні паза көстіглерні толдырар үчүн, аймах-пасха ойыннар паза үгредігліг чоох алысчатхан ситуациялар пастыра үгредері көрілче. Аймах сарыннарнаң паза көглернең тузаланып, олғанны, аның хазиин паза хылиин санға алып, килістіре тоғыстарда араластырып, істезігліг тоғысха көніктіріп одыары киректелче.

Олған садында олғаннарны хакас тіліне үгредеріне өөн пөгіннер:

- олғаннарны хакас тілінең хынып чоохтанарға үгредері;
- олғаннарның тілдерін чылдан чылға, наа сөстер хозып, пайыдары, тилідері;
- олаңай сурығларға нандырып пілерге үгредері;
- хакас тілінең пазылған улуғ нимес хоос чоохтарны истіп, оларны оңарарға үгредері;
- темалар хоостыра 2-3, 3-4 чоохтағлығ хоос чоохтар пүдірерге үгредері;
- үгредігліг чоох алысчаң ситуацияларда аралазарға үгредері;
- воспитательнің, арғыстарының, іче-пабаларының сурыныстарын толдырарға үгредері;

- хоос чоохтарның авторларынаң таныстырары;
- хакас сарыннарынаң таныстырары, ан.пасх.

Парциальной программының пасхалалчатханы

Олған садының Федеральной үгредіг программазы кирілчеткенде, хайди даа полған на олған сады, поэзияның үгредіг тузын пасхаларынаң пасхалалчатхан чардығын пасчатса, кирек парциальной программалар, пістің олған садында хакас тілін үгредерге олғаннарны іче-пабалары ағылчалар, че группада ікі пасха частыг палалар пардаңар наа программа пазарға киліскен, анзынаң ол пасхалалча.

Программаның өөн пөгіннерін толырарға аймах-пасха темалар пастыра пирілген олғаннарның чуртазынаң алынған ситуациялар полызарлар. Олар пала тілін пайыдарға, олғаннарны хакас тілінең чоохтазарға үгредеріне тузалыг полчалар. Ол үгредігліг ситуацияларда олған өткін аралазарға кирек. Иди ол пасхаларынаң чоох алызарға үгренер. Аннаңар полған на ситуацияа килістіре коммуникативной пөгіннер турғызылча.

Олғаннарны, хакас тапсағларны орта адап, сөстернің тузаларын сизініп, олаңай сурығларға нандырарға үгредері көрілче. Андағ ондайнаң хакас тіліне үгредері чылдаң чылға тыыдылча паза палаларның тіллірі тиліпче.

Олған садын тоосчатхан олғаннар арғыстарынаң хада чоох алыс поларға, наа сөстернең тузаланып, улуғ нимес чоохтағлар паза хоос чоохтар пүдіріп пілерге киректер. Олған садында пазарға паза хығырарға үгредер пөгін турғызылбинча. Че олғаннар, воспитатель хығырған алай чоохтаан улуғ нимес нымахтарны паза чоохтарны истіп, нимеденер чоох парчатханын сизінерге киректер.

Палалар [ö], [öö], [ÿ], [ÿÿ], [i], [ң], [ғ], [ч] хакас тапсағларны хакас ла сөстерінде учурапчатханын чахсы пілерге киректер. Олғаннарны тапсағларны паза ол тапсағлар пар сөстерні орта адирға үгрет салары киректелче. Группадағы пірее палаларның пілізі пасхаларынынаң төбін арах полза, үгредіг чылы тоозылғанча, пілістерін кирек синге читір саларға кирек.

Сағамғы туста прай үгредіг предметтері хоостыра піліс пирер синнер (стандарттар) көзиділ парғаннар. Олғаннарның пілістері ол синнең төбін полбасха кирек. Хакас тілін үгренчетсе, пілістерінің синін хайди паалиры программада көріл парған. Олғаннарның пілізін паалирында полған на пілізін алынча санға аларға кирек.

- олғаннарның наа піліс алчатханын санға алып, ибіркі чуртаснаң палғалыстырары;
- ибіркіде чонның оңдайына, кибіріне, киртенізіне тудынғанын санға алары;
- олғаннарның хазыхтарын санға алып, анны пиктирі;
- занятие апарылбинчатхан туста хакас тілінең тузаланары;
- олғаннарның чайаачы устарын тилідері;
- хакас тіліне үгредерінде олған садындағы үгредіг пастағлығ класстардағынаң палғалыстығ полғаны;
- үгредігде пик, тирең піліс алары, чуртаста өткін аралазары, алған піліснең чуртаста тузалан полары.

5-6 ЧАСТЫҒЛАРНЫҢ ХАКАС ТІЛІН ҮГРЕНГЕНІНІҢ САЛТАРЛАРЫ

Үгредіг чылы тоозылза, ниме оңнирға киректер: хакас тапсағларны сөстерде, орта адап, оңнирға; ол тапсағлар хакас ла сөстерінде учурапчакханын сизінерге.

Ниме чоохтап пілерге киректер: поэнының сөбірезінеңер, пүдізінеңер, группазынаңар; кип-азахтарны, тузаланчатхан ідіс - хамысты, иб аразындағы мал-хустарны, сас хустарны, аңнарны.

Ниме ит поларға киректер: нимахтарны, ойыннарны, үгренген сөстерні тузаланып, пос тілінең ойнап көзідерге; воспитательнің чооғын сиргек истерге.

ТІЛГЕ ҮГРЕДЕР СИННЕР

Чоох истерінде:

- ✓ Хакас ла тілінде учурапчатхан тапсағларны танирға, орта адирға;
 - ✓ Хакас чооғын пасха тілдер аразында пасхалап поларға;
 - ✓ Воспитательнің чооғын оңнирға;
 - ✓ Чоохтағларны үн хоостыра пасхалирға(!,?,.);
 - ✓ Нимахтарны, сөспек-сиспектерні, таптыргастарны истіп, оңарарға;
- Айланған сурыныстарны толдыр поларға.

Чоохтазарында:

3. Пир кизинің чоогы:

- чоохтазар темалар хоостыра улуғ нимес чоохтағлар пүдир поларға;
- сомда сөбіредегі кизилерні көзидіп, оларға чоохтирға;
- ибдегі, сас мал-хустарны орта адирға;
- хоосты көріп, 2-3 чоохтағ пүдірерге;
- посты иптіг тудынып, пасха кизилерге идөк иптіг айланарға;
- ниме итчеткенін чоохтап поларға.

4. Икі кизинің чоогы:

- удур-төдир паза улуғларнаң чоохтас поларға;
- изеннезіп, сурыға нандырып, сурығ турғызып, анымчохтазып пілерге;
- группазар килген наа паланаң таныс пілерге;
- арғыстары, іче-пабалары үлүкүннернең, төреен күннең алғыстап поларға;
- ниме итчеткенін паза хақан идерін искирерге.

Ибіркізіне төстеніп, олғанның тілін тилідері.

Хакас тілінең чоохтазар тоғысты узарадары. Пос чиріне хынысты, аннаңар пілісті пиктирі. Олған садында паза ибде ибіркілерзер алғыстаснаң, пыросыныснаң айланары, пасхазына чахсы сөстер (хайдағ сіліг көгенек, бантик, ан.п.) чоохтап пілері. Полған на олғанның пілізін санға алып, өнетін көніктіріглернең, ондайларнаң тузаланары.

Олғанның сөс пайын алғыдары.

Темаларға төстеніп, чоохты наа сөстернең (адалыстарнаң, пілдірістернең, иділістернең ан.п.) пайыдары. Туғаннарның, арғыстарның ондайларын таныхтапчатхан сөстернең тузаланары.

Олғаннарны постың чонының кибірліг чиистерінең, кип-азахтарынаң таныстырары. Постың чирінің сілиин таныхтиры. Прай ол нимелерге хынарға улуғлирға көніктірерге.

Тапсағларны орта адиры.

Хакас сөстерінде хысха паза узун гласнайларны, туных паза үннің согласнай тапсағларны сизінері, орта адиры. Оларның турчатхан орыннарын сизінері (сөстің алнында, ортызында, соонда). Узун гласнайлығ сөстерні сизінері паза орта адиры.

Олғанның палгалыстығ чоогын тилідері

Чоохтар алазар көнігістерін тилідері. Көзідімге төстеніп, олаңай чоохтағлар пүдірері. Постың сағызын читір полары. Чоох тузында арғыснаң чаразары/чараспазы. Чоохты план хоостыра изерістіре чоохтирға үгредері. Улуғ нимес нымахтарны, пос сағызын хозып, тоозарға үгредері.

Олғаннарның пілістерін паалиры

Олғаннарның пілістері үс синде паалалча: төбін, ортын паза пөзік. Пу паалағлар хоостыра, олғаннарны анаң аңдар үгредеріне, чахсы кізі поларына, чуртаста чахсы тудын поларына киректеңер ле иртирилче, че пір дее олғаннарға таңма турғызарға чарабас. Олған садына чөрчеткен олғаннарның пілістері хоостыра группаларға хакас тілін пілчеткен чарарға чарир

5-6 частығлар

Төбін син. Хакас тапсағларны адирға сидіксінче. Сөстерні орта оңнап полбинча, чоохта араласпинча. Олаңай чоохтағлар пүдір полбинча. Айланыснаң иптіг тузаланминча. Позын чоохта иптіг тудынминча.

Ортын син. Хакас тапсағларны орта адапча, чоохта өткін араласча, сурығларға нандырча. Грамматика алчастары чоохта удаа учурабинча, тузаланчатхан сөстігі программа синінче. олаңай чоохтағлар пүдірче. Улуғларның пользыинаң ибіркіденер 2-3 чоохтағлар пүдір полча.

Пөзік син. Олған чоох пүдірче. Сурығларға өткін нандырча. Позы удур сурығлар турғысча. Ибіркіденер чоохтап полча.

ӨӨН СОДЕРЖАНИЕЗІНІҢ ЧАРДЫҒЫ

Олған садына палалар хакас тілін пілбин килчелер, іч-пабалары даа пілбинөкчелер, аннаңар үгредіг туста, олғаннар ойнапчатсалар, хакас тілінең занятия парчатса алай тасхар сыхсалар, пір сөснен чоохтаза, полған на режим тустарында, воспитательлер хакас тілінең чоохтазарға киректер. Иди олғаннар хакас тілін изіп, сизінчелер, өнетін дее үгретпеен сөстерні, көбізін хыймыраныстарны тілбестебин, көзідіп, чоохтаза, палаларға хакас тілінең чоохтазарға, үгренерге ниик полар, тіп сағынчабыс.

Хакас тапсағларны орта адап, сөстернің тузаларын сизініп, олаңай

сурығларға нандырағға үгретчебіс. Чылдаң чылға олғаннарны хакас тіліне үгредері тыыдылча.

Олғаннар садты тоосчатса, көп сөс пілерге киректер. Олар, ол син пілгені арғыстарынаң хада чоох алызарға, сөстернең тузаланып, улуғ нимес чоохтағлар апарарға чарир.

Хакас тапсағлар (ө, өө, ү, үү, і, ң, ғ, қ) хакас ла сөстерінде тузаланчатханын чахсы пілерге киректер. Ол тапсағларны, ол тапсалығ сөстерні, олғаннарны орта тузаланарға, адирға киректер; улуғ нимес чоохтағларны пүкүлезінең чоохтирға, чоох, ситуация хоостыра чоохтазарға.

Фонетика, лексика паза грамматика саринаң сурығлар, тапсағлар: тапсағларны орта адирға; сөстерде хакас тапсағларын танирға; узун, хысха гласнай тапсағлығ сөстерні пасхалирға.

Лексика: сөстерні орта адап, оларның тузазын оңарарға.

Палғалыстығ чоох: аймах-пасха ситуацияларда үдүр-төдір, пір - ікі чоохтағнаң тузаланып, чоох алызарға, чоох пүдірерге.

ЎГРЕДІГ ПЛАНЫ

Чоох апарчаң темалар	Занятие саны	Неделя кўннері
Кіріс	2	Пис хоних
Минің собірем	4	
Кізі пүдізі	3	
Минің арғыстарым	4	
Кип-азах	3	
Ас-тамах, ідіс-хамыс	4	
Мал-хустар	3	
Аңнар, сас хустар	3	

Ағастар	4	
Минің аалым	4	
Неделяда частар	1 час	34 неделя

ТЕМАЛАР ХООСТЫРА КАЛЕНДАРНАЙ ПЛАН

Айлар аттары	Темалар	Чоох тилдер үгредіг ситуацияларның изерізі	Тузаланнар сөстер паза сөс пірігістері	Көстеглер паза пөгіннер	Фонетика паза грамматика сурығлары
Ұлгер айы	Кіріс.	«Мин изеннесчем», «Мин анымчохтасчам», «Азырнарға одырчабыс», «Узирға тимненчебіс».	<i>Изеннер, анымчох; одыр, тур, чуунча, чызынча, аалапча, сабын, чызынчах.</i>	Арғыстарынаң, воспитательнең изенезіп, анымчохтазып пілері. Гигиена сурығларын чахсы сизінері.	Хакас тапсағларын сөстерді орта адиры.
Ұлгер айы. Кичкер айы	Минің сөбірем	«Минің сөбірем», «Нанчым ааллап килді», «Сөбіремнең таныстарчам», «Нанчымзар ааллап парчам».	<i>Іче, паба, тице, ача, ууча, ага, чуртурға, идерге, көрерге, поларға, парарға, хынарға, улуг, кирі.</i>	Сөбіредегі кізілерні орта адирға, олардаңар, чоохтап пілеры, нанчының сөбірезіненер сурап пілерге.	[Ч] тапсағны орта адиры. <i>Пу кем?, Ниме итче?, Хайдар?</i> сурығлар.
Кичкер айы. Кічиг хырлас айы.	Кізі пүдізі	«Минің ічем уғаа сіліг», «Иркечек піске тарғахтар сыйлапча», «Прайзыбыс зарядка итчебіс», «Көклөнің ноо нимезі ағырча».	<i>Сырай, харах, хулах, пурун, ахсы, наах, мойым, ан.пасха; өзерге, сыйлирға, таранарға, хысха, хара, узун, оолах, хызычах, пала.</i>	Сөбіредегі кізілернің омаларын, чоохтап полары, постың хазиинаңар искірерге.	<i>Хайдағ?, Нименең ағырча?</i> сурығлар.

Кічиг хырлас айы. Улуғ хырлас айы.	Минің арғыстарым	«Арғызымнаң танызыңар», «Синің хайдағ хынчатхан ойначааң пар?», «Арғызыннаң таныстар», «Чазынып ойнапчабыс».	<i>Арғыс, өөре, олған, ан.п.; пирерге, тастирға, чыырга, чазыннарға, ан.п.; чөптіг, күлүк, ынағ, хада, ан.п.</i>	Арғызының өөрезінің аттарын адап пілерге, арғызынаң таныстырары, хайда чуртапчатхан-нарын чоохтиры, хайдағ ойын ойнапчатхан-нан пір, ікі чоохтағнаң чоохтиры.	[F],[H] тапсағларны орта адирча; сөстерде истіп орта танирға; <i>минің, синің, аның</i> местоиме-ниелер; <i>Хайди?, Хайдағ?</i> Сурығлар.
Улуғ хырлас айы.	Кип - азахтар	«Уучаның кип - азаа», «Піссер артисттер килділер» «Ниме полчаң пу сундухта?»	<i>Тадар көгенек, тон, кип, хоос, ілерге, тонанарға, саларға, хоостыг, өкерек, бисерліг, иптіг.</i>	Кип-захтарны адап поларға, оларны хачан, хайдар кичеткенін чоохтиры.	[F],[H] тапсағлары сөстерде орта адирға; <i>Минің, аның</i> местоиме-ниелер; <i>Кемні?, Нимені?</i> сурығлар.
Күрген айы. Азығ айы.	Ас-тамах, ідіс-хамыс.	«Потхы итчебіс», «Ууцаа талған идерге полысчабыс», «Ааллап парчабыс, тулуп тимнепчебіс», «Ідіс-хамыс чуупчабыс».	<i>Көнек, көдес, чылапчы (кастрюля), пычах, нес, талған, айран, хайнадарға, урарға, хоорарға, пызырарға, ан.п.; көп, асхынах, ан.п.</i>	Ідіс - хамыс, ас - тамах аттарын орта адиры; улуғларға хайынарға полысчатса, ниме - ноолар нимее кирек полчатханын сурып пілері. Иб аразында хайынарға сурынып пілері.	<i>Хайди?, Хайда? Ниме идим?</i> сурығлар.

Сілкер айы.	Минің аалым. Асхыс аалым.	«Улуғ чорыхха тимненчебіс, аалнаң танысчабыс», «Арығда чахайахтар өс партыр», «Хар хайдар кірген?», «Минің аалым Асхыс».	<i>Аал, чоорых, төреен аал,</i> ан.п.; <i>төрирге, өзерге,</i> <i>чуртирге,</i> ан.п.; <i>сіліг, истиг,</i> ан.п.	Төреен аалның аттарын адап пілері. Хайдағ орамада чуртапчатханын чоохтиры. Аал хыринда хайдағ суғ ахчатханын адап пілері.	<i>Хайда чуртапчазың? Хайдар чорых тутчазың? (Хайдар парчазың?) сурығлар.</i>
-------------	---------------------------	--	---	---	---

ОРГАНИЗАЦИОННАЙ ЧАРДЫҒЫ

Хакас тіліне үгредерге паза хакас чоңының культуразынан таныстырарға тузалана ресурстар:

1. Хакас тілін үгренчеткен чирде, группаның орны алай өнетін помещение дее ползын, хайди дее Хакас республиказының, Асхыс аймааның көрімнері сомнар, хоостар хоостыра поларға киректер. Группадағы ойначаң алай хығырчаң пөлікте хакас чоңының ойначахтары, ойынар поларға киректер. Көзідімге алза: хакас чоңының кип – азаан кизірт салған көклөлер, хайзыларынан ойнирга чарир, киптерін алыстырарға алай хакас ибичегінің македі, хайда чонның тузаланчатхан ідіс-хамыстар, тиріглер ан.п. нимелер полза, хакас тіліндеги тілбестенминчеткен сөстерні тузаланып, сағыста хал турарлар (сигедек, талған, чатхан...).

2. Интернет-ресурстары:

1. <https://ipk19.ru/metodicheskiy-arsenahttp://haknii.ru/> Хакас Республиканың тоғыс хоостыра хоза үгредіг алчаң пос устаныстыг хазна учреждениезі «Үгредігні тилігчең паза тоғыс синін көдірчең хакас институты» «Методической арсенал» пөлиинің сайты;

2. <https://palatili.ru> – «Пала тілі» Хакас Республиканыу тоғыс хоостыра хоза үгредіг алчаң пос устаныстыг хазна учреждениезі «Үгредігні тилігчең паза тоғыс синін көдірчең хакас институты» сайты;

3. [Хакас тілі – портал https://khakastili.ru/urok-pervyj](https://khakastili.ru/urok-pervyj) - Сибдей Томның хакас тілінең юутуб каналы;

4. <https://vk.com/izuchaemkhakasskia> - ВКонтакте хакас тілін үгренчебіс сайты;

5. <https://dzen.ru/a/YRb2Z3Sk-haH6SuV> - Сибдей Том 30 хысхацах уроклар сайты;
6. <https://nbdx.ru/ElectronBiblioteka.aspx> - Н. Г. Доможаковтың адынаң Национальнай библиотекаының электроннай библиотекаының сайты;
7. <https://nbdx.ru/chit/lm/lm.asp> - Литературнай карта Хакас республикаының писателлер паза поэттер сайты. Н. Г. Доможаковтың адынаң Национальнай библиотекаының сайты;
8. <https://goo.su/oVgZz5c> <http://dlh19.ru/index.php/pisateli> - онлайн хакас тілі Яндекс сайтта;
9. <https://learningapps.org/watch?v=pp1yb1s6223>,
<https://learningapps.org/watch?v=p5v7cv7mj23> - ойыннар, пу платформада посха ойыннар паза заданиелер тимнеп алчаң платформа.

Тузаланған литература

1. Хакас Республиканың олған садтарына көзидімге тимнелген хакас тілінің программазы. /Автор-составитель М.С. Арчимаева, - Ағбан: Хакас книга издательствозы, 2012.
2. Хакас тіліне үгредіг методическай пособие 3-5 частыг олған садтарына. - Ағбан, Хакас книга издательствозы, 2012.
3. От рождения до школы. Примерная основная общеобразовательная программа дошкольного образования./ под ред. Н.Е. Вераксы, Т.С. Комаровой, М.А. Васильевой. – М.: Мозаика-Синтез, 2012